

Пулатова Л. Й.

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДОВИХ ФРАЗЕМ
НА ПОЗНАЧЕННЯ СТЕРЕОТИПНОЇ СИТУАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ДО
ВЕСІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ**

Етнолінгвістична модель світу розкриває специфіку національної мовної картини світу за допомогою фраземної номінації, бо саме етнокультурні асоціації, етнічно марковані оцінки й емоційні реакції, еталони й стереотипи поведінки носіїв етнічної свідомості є основою культурної конотації фраземного знака.

Обрядова фразеологія, за спостереженнями О. В. Тищенко, – це одна з тематичних груп фразеології, а її одиниця – обрядова фразема – становить найбільший інтерес у зіставно-типологічному висвітленні (Г. Й. Абрамова, А. Ю. Мазаєва, Т. Ю. Світлична, Т. Г. Попова, Л. Ф. Шангараєва). Натомість не до кінця вивченими у цьому аспекті залишаються весільні обряди різних етносів (О. І. Чайка), а отже, й ті мовні одиниці, які вживаються на їх позначення.

Мета статті – проаналізувати етнокультурні особливості обрядових фразем на позначення стереотипної ситуації підготовки до весілля (сватання, заручини) в українській та німецькій мовах.

Завдання статті:

– визначити етнокультурну специфіку весільних фразем на позначення українського й німецького звичаїв сватання та заручин;

– дослідити семантичні властивості фраземних знаків на позначення стереотипної ситуації підготовки до весілля (сватання, заручини), особливості їх творення і вживання в українській та німецькій мовах.

Серед атрибутів весільного обряду важливе місце посідає сватання. У Німеччині перед тим, як заслати сватів, парубок старався де-небудь на вулиці ніби випадково зустріти дівчину, яка йому сподобалася, і дізнатися в неї, чи згодна вона буде стати його дружиною. В деяких районах Австрії навіть сватання відбувалось таємно, щоб уникнути насмішок, глузування оточуючих у разі відмови, адже не завжди дівчина погоджувалася вийти заміж за парубка, який заслав до неї сватів [7, 18; 9, 24].

Група весільних обрядових фразем (далі ВОФ), пов'язаних з поняттям відмови під час сватання, в обох зіставляваних мовних етнокультурах надзвичайно різноманітна. В українській культурі образом-символом відмови став *гарбуз*. Ця лексема в обрядовій весільній мові є популярним фразеосемантичним компонентом. Як предметний знак незгоди у ВОФ з семантичним центром лексемою *гарбуз* зафіксовано такі фраземи: укр. *получити (одержати) гарбуза, отримати гарбуза, дістати гарбуза, облупити гарбуза* [13, 127]. Названий іронічний образ-символ превалює в усьому українськомовному ареалі: укр. *ухопити гарбуз, учепити гарбуза, покотити гарбуз, проковтнути гарбуза; одержав гарбуза в подарок* [13, 129].

Гарбуз як символ відмови при сватанні, на думку О. А. Майбороди, має певну традицію його вживання, про що свідчать варіанти дієслівного компонента, розширення структури фраземи, використання одного фраземно намагніченого складника: укр. *гарбуза дати* (ззісти, втяти, достати, притягти, піднести, схопити); укр. *піднести печеного гарбуза; коли б вам гарбуз не покотився; гарбузом пахне – І багата, і хороша, хто погляне – ахне. Пішов би я сватати, та гарбузом пахне* [6, III, 103]. Зрозуміло, що

саме збагачення синонімічного ряду вимагає тривалого часу існування популярної ВОФ [11, 87].

У німецькомовному ареалі аналогічним образом-символом відмови є лексема *корзина* – *der Korb*. *Einen Korb bekommen* (erhalten, kriegen) букв. *отримати корзину* “отримати відмову (від нареченої)”; *einen Korb einstechen* “змиритися з відмовою” [2, 344]; *j-m einen Korb geben* “відмовити кому-небудь (жениху)”. Дані фраземи походять зі старовинного звичаю спускати жениху, якому відмовили, корзину з таким поганим дном, що він обов’язково повинен був випасти, якби його стали б піднімати нагору в цій корзині. У XVII-XVIIIст. цей звичай дещо змінився: наречена просто посилала невгамовному жениху корзину без дна. У сучасній німецькій мові вираз вживається в більш широкому значенні “відмовити кому-небудь”, “отримати відмову” [12, 117]. Як бачимо, при однаковому значенні ці ВОФ розрізняються етнореаліями.

Окрім ВОФ з ключовими лексемами *гарбуз* та *der Korb* у досліджуваній стереотипній ситуації вживається ряд інших фразем. Слід відзначити такі евфемістичні символи відмови: укр. *давати ханьку* (*ханьки*), *дати відкоша*, *дати відставку*, *дати отставку*, *от ворот поворот* (*дати*) [13, 132]; нім. *j-n abblitzen lassen* [2, 18] – укр. *відшити когось* “відігнати від себе”, *дати від воріт поворот* (жениху); нім. *j-n ablaufen lassen* – *дати комусь від воріт поворот* [2, 19]; нім. (*bei j-m*) *schön ankommen* – *отримати від воріт поворот* “категоричну відмову” [2, 33]; нім. *j-n abfahren lassen* “відшити, відбрити, турнути” [2, 19]; нім. *j-n achtkantig hinauswerfen* – *спустити зі сходів* “вишвирути (викинути) кого-небудь” [2, 23]; нім. (*bei j-m*) *übel ankommen* – “отримати різку відмову, поразку” [2, 33]; нім. *er hat bei ihr keine Chancen* [2, 114] – укр. *у нього немає ніяких шансів* (одружитися з нею, познайомитися); нім. *der Dumme sein* (також *Dummen machen* чи *spielen*) [2, 135] – укр. *залишатися в дурнях* – уживаються зі значенням “відмовити при сватанні”, хоча зараз ці вирази набувають узагальненого значення “відмовити в будь-якому питанні”, “залишитися ні з чим”.

Звернемо увагу на ВОФ *поїхати з облизнем*. Її походження мовці пояснюють так: “Приїхав свататись, але поїхав ні з чим. Так само, як хотів їсти, а його не нагодували, він облизався й залишився голодний” [6, III, 14]. Це дуже нагадує пояснення внутрішньої форми ВОФ й у Словнику Б. Грінченка, пор.: “Ззісти облизня говорилось спочатку про собаку: думав одержати їжу, та нічого не одержав, лиш облизався. Звідси про людей: *піймати, вхопити, ззісти облизня*” [6, III, 14]. У Рейланді, якщо парубок дівчині не подобався, то, зустрівшись з ним наступного разу, вона вручала йому квітку “товстого боба”, що означало відмову *abgehängt sein* “зазнати невдачі в любовних справах” [9, 12].

Можна стверджувати, що ВОФ зіставлених мов з конотацією “відмова” у сучасному спілкуванні вживають не тільки у весільній обрядовості, а й у будь-яких справах повсякденного життя.

Сватати дівчину *йшли старости*. В основі цієї ВОФ лежить внутрішня форма лексеми *староста* “найстарша людина”, “найповажніша людина”, “найрозумніша людина”, “найавторитетніша людина”. Старостами були, як правило, близькі родичі – поважні, одружені чоловіки. Успіх сватання залежав ще й від уміння старости *вести* традиційні *весільні розмови*, тому при виборі старости бралися до уваги такі риси його вдачі, як балакучість, чемність, веселість [14, 434]. Існують відповідні ВОФ: укр. *йти у свати*; укр. *йти свататися*; нім. *auf Brautwerber gehen* [9, 14]; *auf Freiersfüßen gehen* “шукати наречену, свататися” [2, 189], які мають конотацію “йти домовлятися про одруження”, “питати в дівчини згоди вийти заміж”, “просити згоди в батьків дівчини

віддати її заміж”; *бути сватом*; *Brautwerber sein* букв. *бути вербовщиком наречених* “бути людиною, яка допомагає домовитися про шлюб” [9, 14].

Синонімічною є фразема *auf Brautschau gehen* букв. *ходити на огляд наречених* [2, 102] – укр. *ходити на оглядини* “видивлятися для себе наречену”; укр. *ходити на обзорини* [1, 459]; нім. *auf (die) Brautschau gehen* “підшукувати собі наречену” [5, 120]. Особливості мотивації цих фразем пов’язані з семантикою ключової лексеми *оглядини* (*die Brautschau*) “оглядати, роздивлятися”. Свати йшли *оглядати* – дивитись, чи гарна наречена, чи багата, домовлялись про весілля. *На оглядини ходили* також і після сватання, коли батьки наречених оглядали господарства майбутніх зятя чи невістки. На підтвердження цього існує німецькомовна ВОФ: *auf die Beschau gehen* букв. *йти оглядати будівлі* [9, 15].

У німецькомовному середовищі синонімічний ряд лексем на позначення особи, яка представляє нареченого в домовленості про заміжжя дівчини, досить широкий. Тому й українській ВОФ *бути сватом* відповідає цілий ряд німецькомовних ВОФ: *Brautwerber sein*; *Freiersmann sein* букв. *бути людиною жениха*; *Hillswächer sein*; *Heiratsmann sein* букв. *бути шлюбним чоловіком*; *Schmuser sein* букв. *бути тріпачем*; *Kuppler sein* букв. *бути звідником*; *Mittelsmann sein*, *Prokudure sein* “бути шлюбним посередником”; *Bittlmann sein*, *Bidelmann sein* букв. *бути тим, хто просить, приносить*; *Zubringer sein* букв. *бути тим, хто подає, приносить* [9, 15].

Отже, ВОФ типу *бути сватом* мають семантику “той, хто багато балакає”, “той, хто приносить”, “той, хто просить”. Окрім цього, ВОФ *бути сватом*, *бути свахою*, *бути сватами* передають ще й іншу конотацію “бути батьком зятя чи невістки”, “бути матір’ю зятя чи невістки”, “бути батьками зятя чи невістки”.

У призначений день (в українській етнокультурі) старости заходили до хати дівчини з хлібом у руках і розпочинали *вести* традиційну *розмову про мисливців*, що *натрапили на слід куниці*, *про купівлю телички*, *ягнички*, *про пошук швачки*, *прачки* та ін. [3, 146]. Аналогічні розмови відбувались і в німецькомовному весільному обряді – про *продаж землі*, *худоби*, “*про гарячу кашу*” – *über den Heißbrei sprechen* (яка є однією з основних німецьких традиційних ритуальних весільних страв). Отже, ВОФ з даними компонентами є семантично подібними до фраземи *йти свататися* і мають ту ж внутрішню форму. Може саме тому в деяких районах Австрії значення ВОФ *йти свататися* передається фраземою *aufs Gwerb gehen* букв. *йти на промисел* [7, 48].

Сватання дівчини було фактично першою обрядовою дією українського весілля. Ця перша офіційна зустріч представників молодих для досягнення згоди на шлюб мала в різних регіонах України свої назви, які локалізувалися у відповідні фраземи: *йти зі сватами*, *йти свататися*, *йти на змовини*, *йти змовлятися*, *давати рушники*, *йти з рушниками*, *йти на слово*, *йти в старости* [14, 434]; *прийняти старостів* [1, 560], *слати старостів*, *слати за рушниками* [1, 662]. Німецькомовними відповідниками є *zur Verlobung kommen*, *an das Verlöbniß kommen*, *an den Verspruch kommen*, *an das Versprechen kommen* (тобто “йти давати обіцянку”, “йти святково присягатися”); *auf die Freite gehen* “свататися, засилати старостів” [5, 223].

Синонімічність сем простежується у ВОФ з ключовими лексемами *сватання* / *старости* / *заручини*. Обрядова дія *заручини* в різних регіонах України мала свої відмінності, які знайшли свій метафоричний вияв у таких ВОФ: *йти на заручини*, *йти на полюбини*, *йти на змовини*, *йти на слово*, *йти на “мале весілля”*, *йти з рушниками*, *йти на хустки*, *йти на сватанки*, *йти на сватання* [14, 435].

У німецькомовній культурі для позначення номінації *заручини* вживали термін

Heirat (одруження), деякі філологи лексему *heiraten* утворюють від *heuren tun*, тобто “позичати” чи “купувати” [16, 33]. Даний обряд уважали першим правовим шлюбним актом. Існує навіть прислів’я: “*Brutlü sind vor Gott Ehelü*” (“Заручені перед Господом Богом є подружжям”) [9, 15]. В Австрії після домовленості про день весілля молоді йшли до священника на церковні заручини *zum Versprechen* букв. до обіцянки [7, 48]. Семантику даної лексеми передають також німецькомовні ВОФ *miteinander versprochen sein* “бути зарученим” [2, 595; 5, 284]; *in festen Händen sein* “бути зарученою (одруженою)” [2, 260]; *ein Brautpaar aufbieten* (оголосити про заручини) [5, 120]. Отже, в мовних системах зіставлюваних етнокультур фраземи з ключовим ядром-лексемою *заручини* можуть виступати синонімічними ВОФ з лексемою *сватання*, а також позначати окремі обрядодії.

Висновки. Аналіз мовного матеріалу дозволив простежити етнокультурні особливості обрядових фразем на позначення стереотипної ситуації підготовки до весілля (сватання, заручини) в українській та німецькій мовах і дійти висновку, що дані ВОФ у зіставлюваних етнокультурах мають однакову внутрішню форму, але розрізняються зовнішньою (частково еквівалентні). Лише незначний відсоток ВОФ передвесільного циклу в українській та німецькій мовах (2%) є повністю еквівалентним. Перспектива дослідження полягає в подальшому дослідженні мовної площини сімейних обрядів.

Л і т е р а т у р а :

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 2003. – 1096 с.
2. Бинович Л.Э., Гришин Н. Н. Немецко-русский фразеологический словарь / Л.Э. Бинович, Н. Н. Гришин. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
3. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / Борисенко В. К. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.
4. Брысина Е. В. Этнолингвокультурологические основы диалектной фраземики Дона: дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Брысина Евгения Валентиновна. Волгоград, 2003. – 543 с.
5. Гавриць В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник / В. І. Гавриць, О. П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1 : А – К. – 417 с. – Т. 2 : L – Z. – 382 с.
6. Грінченко Борис. Словник української мови: в 4-х т. / Грінченко Борис. – К. : Наук. думка, 1996.
7. Иванова Ю. В. Австрийцы / Ю. В. Иванова // Брак у народів Західної і Південної Європи. – М. : Наука, 1989. – С. 44-65.
8. Иванова Ю. В. Брак у народів Центральної і Південно-Східної Європи / Иванова Ю. В. – М. : Наука, 1988. – 232 с.
9. Иванова Ю. В. Немцы / Ю. В. Иванова // Брак у народів Західної і Південної Європи. – М. : Наука, 1989. – С. 5-43.
10. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослов'янських говірок: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Магрицька Ірина Володимирівна. – Запоріжжя, 2000. – 197 с.
11. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Майборода Олексій Анатолійович. – Харків, 2002. – 191 с.
12. Мальцева Д. Г. Немецко-русский фразеологический словарь с лингвострановедческим комментарием / Д. Г. Мальцева. – М. : Азбуковник. Русские словари, 2002. – 346 с.
13. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мілева Ірина Володимирівна. – Луганськ, 2005. – 230 с.
14. Пономарьов А. П. Традиції дошлюбного спілкування / А. П. Пономарьов // Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 528 с.
15. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]: в 2-х кн. – К. : Наукова думка, 1993. – кн. 2. – 1097 с.
16. Fehrle E. Deutsche Hochzeitsbräuche. Jena, 1937. – S. 33-34.